

УДК: 316.75:159.923

Примљено:

23. јануара 2009.

Прихваћено:

18. фебруара 2009.

Оригинални

научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

POLITICAL REVIEW

Година (XXI) VIII, vol=19

Бр. 1 / 2009.

стр. 55-66.

*Зоран Милошевић**

Институт за политичке студије, Београд

УЛОГА ИДЕОЛОГИЈЕ У РАЗВОЈУ ЛИЧНОСТИ¹⁾

Сажетак

Аутор указује да сви социјални канали идеолошког утицаја на личност делују сложено, иако, некада, противурече један другом. Зато је важно да се различити канали идеолошког деловања на личност не претворе у фактор слабења и деструкције духовно-моралних вредности створених од народа током векова, како би утицали на поделу народа, а не његову концентрацију и интеграцију.

Кључне речи: Идеологија, политика, личност, вредности, ставови и интереси

Као посебан феномен, различит од религије, идеологија је на политичку позорницу, ступила у XIX веку. Одмах се наша под снажном критиком, с разних страна и са различитих идејних позиција. У борбу са идеологијом укључили су се и К. Маркс и Ф. Енгелс, са делом «Немачка идеологија». После тога њихови многобројни следбеници наставили су да пропагирају и развијају њихове тезе да је идеологија «искривљена свест». Током XX века у напад на идеологију (нову и традиционалну) кренули су неомарксисте. У Америци су чак започели церемонију «сахране» идеологије, прогласивши њен крај (Е. Шилз, Д. Бел, С. М. Липсет, Ф. Фукујама и други). Код нас и у Русији ове тезе нашле су одзива код екстремних

* Виши научни сарадник у ИПС Београд

1) Рад је настао у оквиру научног пројекта «Друштвене и политичке претпоставке изградње демократских институција у Србији» (149057Д), који се развија у оквиру Института за политичке студије у Београду, а финансира Министарство науке Републике Србије.

демократа.²⁾ Ипак, победила је друга страна, пошто је идеологија очигледно потребна, не само човеку, већ и (политичким) институцијама и држави.

Према новијим истраживањима идеологија се дефинише као систем идеја, погледа, представа, осећања и веровања о циљевима развоја друштва и човека, а такође и као средство и пут постигнућа ових циљева оваплоћених у вредносним оријентацијама, убеђењима, актима воље и подстицајима (човека или људи) у својим истинским стремљењима и циљевима које су он или они поставили пред себе.³⁾

Важност идеологије закључује се у утицају на личност.⁴⁾

Овај утицај огледа се кроз систем вредности, норми, идеала, значења и симбола који су садржани у идеологији.⁵⁾ Вредности и норме оваплоћују се у језику, обичајима, обредима, традицијама, особеностима стила живота људи, а што се реализује понашањем, поступањима сваког конкретног човека који живи у датом идеолошком окружењу.

Утицај идеологије прелама се кроз квалитет(е) сваке личности које представљају, сами по себи, свеукупност унутрашњих црта и својстава конкретне личности одређених узајамним социјалним утицајима са другим људима. Да би било јасно како идеологија утиче на личност рећи ћемо шта представља личност као објекат социјалног деловања и социјалних односа уопште.⁶⁾

ЛИЧНОСТ И САМОСАЗНАЊЕ

Личност је јединствена и динамична целина општељудских, групних и појединачних био-психо-социјалних особина.⁷⁾

Свако људско биће рађа се и развија у оквиру друштва и културе као "света симболичких значења" која само човек као врста ствара. Свака личност је по својој природи (људској и друштвеној) обдарена способношћу да свесно и сврсисходно делује у заједни-

2) П. А. Рачков, О смрти и бесмртности идеологији, Вестник Московског универзитета, Серия 7, No 2, 1999, стр. 30.

3) Види: Зоран Милошевић, Актуелност национализма данас, Српска слободарска мисао, бр. 3, Београд, 2006, стр. 265 – 277.

4) Види: Karl Manhajm, *Ideologija i utopija*, Nolit, Beograd, 1968. стр. 49.

5) Види: Зоран Милошевић, *Модернизација и национализам*, Заслон, Шабац, 2006.

6) Ю. Г. Волков, *Идеологија личности*, Москва, 1996, стр. 17.

7) Никола Рот, *Психологија личности*, Осмо издање, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1976, стр. 5 – 6.

ци са другима. У оквиру тако створене културе обликује се свако засебно људско створење – тако што од природне јединке постаје особено друштвено и културно биће или личност. Усвајање културе почиње учењем (матерњег) језика, усвајањем основних навика, вредности и елементарних друштвених норма.

Класично схватање личности дао је Зигмунд Фројд (*Sigmund Freud*, 1856-1939) који је био оснивач психоанализе као најутицајније школе у психијатрији и једне од најважнијих у психологији. У анализи структуре људске личности он истиче три главна слоја: 1) биолошку подсвест (*Id - Оно*); 2) психичку свест (*Ego – Ја*); друштвено-културну савест (*Super-ego = Над-ја*).

Личност се формира тако што се процесом социјализације, а помоћу свести и културе, биолошки нагони зауздавају и замењују (“сублимишу”) друштвено-културним нормама. Биолошки нагони (*Id*), по Фројду, представљају најдубљи слој који одређује 9/10 личности. Свест (*Ego*) и савест (*Super-ego*) чине онај преостали део (1/10) личности који изгледа као врх потопљеног леденог брега који је својим највећим делом невидљив. Невидљива подсвест одређује видљиву свест и савест.

Личност представља сложен систем, а његове стубове чине психолошки природни квалитети, али и знање, умеће, навике, вредносне оријентације, социјални ставови и животне позиције. Једно од важнијих социјалних квалитета личности представља самосазнање. Оно представља схватање самог себе, конкретног индивидуума у окружујућој средини. Према мишљењу неких психолога самосазнање представља «динамичику суштину личности» која указује на «значајан утицај на понашање».⁸⁾ Оно (понашање) се пројављује у нераскидивом јединству са три међусобне прожимајуће компоненте: 1) познање самог себе; 2) емоционално-оцењујућег односа према себи, и 3) сазнавања избора у својим поступцима.

Самооцена – то је оцена од стране конкретне личности саме себе, својих могућности, способности, успеха, промашаја, те свог места међу другим људима. Као важније функције самооцењивања јављају се: 1) самоконтрола својих сопствених поступака; 2) саморегулација понашања личности, и 3) самокорекција својих поступака и деловања.

8) К. Роджерс, К науке о личности, *История зарубежной психологии*, Тексты, Москва, 1986, стр. 217.

Самооцена коју конкретни човек стално врши приближава га и одређеној политичкој идеологији (конзервативизму, национализму, либерализму, итд.)

ИНТЕРЕСИ И УБЕЂЕЊА

Интереси иступају као нови квалитет у понашању човека, односно као механизам подстицаја да се човек (личност) упозна са новим чињеницама, идејама, погледима, теоријама, (могућности-ма) преображаја понашања, а све у сагласности са својим пред-ставама, потребама, циљевима итд. Другим речима, интереси подстичу да човек прихвати или не прихвати одређене политичке идеологије.

Интереси се испољавају као тежња или настојање појединаца или група да потпуније од других задовоље своје различите потребе и пре других досегну пожељне циљеве, приоритетним задоби-јањем ограничених добара.

Као такви, интереси одређују правац сваком деловању поједи-наца и група, повезујући у конкретном склопу друштвених одно-са задовољавање потреба са остварењем циљева. Као социолошка категорија интереси увек посредују «између» потреба и циљева, а тичу се неједнаких друштвених могућности да појединци и гру-пе потпуније од других задовоље своје различите потребе и пре других досегну пожељне циљеве.. Овим се интереси везују за дру-штвену моћ и постају једна од најважнијих социолошких катего-рија. У том смислу је важна околност да се друштвена моћ обично испољава као могућност да се другима наметну сопствени интере-си или да се у задовољавању сопствених интереса има друштвено осигурана предност у односу на друге. Зато проучавање интереса и јесте један од важнијих задатака социологије, а интереси су из-узетно значајна категорија и у економским и политиколошким ис-траживањима.

Сам израз «интерес» је латинског порекла (од лат. *inter esse* – «бити између», *interesum* – учествовати, узети удела) и указује на релационо значење појма будући да се он пре свега тиче односа међу заинтересованим актерима. Различити интереси појединаца и друштвених група мотивисани су истим или сличним потреба-ма које треба задовољити, а одређени су различитим објективним могућностима за њихово задовољавање. По правилу су неједнаки

друштвени изгледи да једни људи дођу до истог циља и своје потребе задовоље пре него неки други, што обично зависи од различитих друштвених улога које врше и положаја које појединци и групе заузимају у конкретном друштву. Околност да више појединаца и група има сличне потребе, а да су средства којима се те потребе могу задовољити најчешће ограничена добра, ствара напетост у односима међу онима који на дотична добра полажу право. Кад год постоји више оних који имају циљ да само за себе освоје нека друштвена добра или да дођу у друштвено повољнију позицију која им омогућује да пре или потпуније од других задовоље своје потребе, међу њима се јавља некакво надметање које у уређеним друштвима подлеже одговарајућим правилима.

Што је број оних који полажу право на нека добра или исказују претензије на повољније друштвене позиције релативно већи од обима пожељних добара и капацитета повољнијих друштвених позиција конкуренција међу интересентима се заоштрава. Да конкуренција не би прерасла у борбу за “бити или не бити” (на “живот и смрт”) свако друштво се организује тако што ствара друштвена правила којима контролише и усаглашава различите, а нарочито међусобно супротстављене интересе и у пожељном правцу усмерава њихове носиоце (заинтересоване актере).

Макс Вебер сматра да интереси, а не идеје, директно одређују понашање човека.

Интерес је, по правилу, тесно повезан са усмереношћу личности да постигне, за њега или за социјалну групу, важне циљеве. На пример, за значајан број политичких делатника такав је циљ победа на изборима, затим утицај на понашање других људи, постизање успеха у каријери итд. Њима је, такође, својствена снажна манифестација жеље да они доносе одлуке за друге и у име других људи, да приморавају (друге) да поступају на њима жељен начин, да привлаче пажњу на себе, да имају следбенике, да се окружују «верним» истомишљеницима и сарадницима. Оправдано се каже да овакви људи имају снажан мотив да поседују власт, тј. да владају.

Интереси и усмереност личности сливају се у једно и доводе до формирања убеђења. Од свих социјалних квалитета личности убеђења су у највећој мери прожета идеолошким компонентама. Често се може чути да неког човека одређује његова (политичка)

позиција: «Он је убеђени националиста», или: «За њега је најважнија вера у Христа»!

Убеђења се преплићу са ставовима личности. Ставови представљају спремност личности на активну социјалну делатност, усмерену ка остварењу одређеног животног идеала. Идеолошки ставови политичких дисидената у комунизму, на пример, били су усмерени на рушење тоталитарног режима власти и формирање демократског социјално-политичког система.

Ставови и убеђења личности органски су повезани са њеним интересима, што се, у одређеној мери, испољава кроз вредносне оријентације. Оне испуњавају улогу тачке ослонца и регулатора када индивидуа доноси важне одлуке. Вредности су духовне творевине које означавају пожељна (идеална) својства појава, предмета, поступака и ситуација – и као такве осмишљавају свако људско понашање, одређујући му конкретне циљеве и унутарњу сврху.

Појединци и групе прихватају одговарајуће вредности тако што процењују субјективно значење и објективни значај свега око себе – с обзиром на своје потребе, интересе и могућности њиховог задовољавања. Вредности су увек резултат субјективне процене објективних или претпостављених својстава појава (лица, предмета, поступака, радњи, понашања) којом се оне квалификују као више или мање пожељне за субјекта који их процењује. Вредновање је друштвено и психолошки детерминисан културни чин којим неки субјект исказује свој интерес за неки објект. Зато су вредности увек субјективно-објективна категорија и као такве су унутарњи (интегрални) елеменат сваког друштвеног деловања и понашања. Вредности пресудно утичу на избор пожељних циљева и као «идеално треба» усмеравају и осмишљавају свако друштвено деловање и понашање људи.

Вредности су (слично интересима) типичне релационе категорије, пошто нису ни чисто субјективне ни чисто објективне, већ увек изражавају однос субјекта, који вреднује, према објекту, који се вреднује. Зато се поуздано може тврдити да не постоје апсолутне и објективне вредности независне од субјекта који би их својим више или мање субјективним вредновањем оцењивали и узимали као мерило за своје или туђе, актуелно или алтернативно, понашање или деловање.

У том смислу све вредности су релативне, али из тога не следи обавезан и произвољан релативизам у схватању вредности.

Разликују се два основна вида ових квалитативних карактеристика човека:

1. потпуне (целокупне) вредносне оријентације које у себи садрже идеале, животне оријентације, важније циљеве (здравље, лична слобода итд), и
2. инструменталне или вредносне оријентације. Оне садрже у себи одобравање средстава од стране друштва или социјалне групе за постизање одређених циљева.

Једно од важнијих квалитета личности представља њен идентитет. Идентитет се дефинише како унутрашњим својствима личности, тако и њеним окружењем, тј. спољашњим утицајима – економским, политичким, идеолошким итд. Промена било које од споменутих компоненти може довести до измене личности, тј. идентитета. На пример, многи убеђени комунисти после распада СССР-а и КП заменили су свој болшевички идентитет антисовјетским, либерално-демократским или конзервативним идентитетом.⁹⁾

Сви социјално-психолошки квалитети личности, на неки начин су повезани са активношћу, тј. способношћу човека да самостално и енергично ствара социјално значајне поступке и делатност, било у сарадњи са другима или одвојено од њих, па чак и против других људи и социјалних група.

Ова концентрисана уопштена активност доводи до стварања тзв. самонормативности, тј. делатности која није строго сагласна са друштвеним или групним нормама, али потиче из схватања личности о својим обавезама, позвању и слично. Самонормативност је повезана са процесом који је знаменити амерички психолог А. Маслоу назвао самоактуелизација, тј. способност личности не да толико определи (препозна) своје способности и могућности, колико да уз велику активност искористи исте за самоусавршавање, развој својих талената, знања, умећа, за повећање своје компетентности и друштвеног значаја у науци, уметности, спорту, политици итд.

Свака идеолошка доктрина тежи да се развија и усавршава и, што је најважније, да се реализује у пракси (у убеђењима, ставовима, понашању својих следбеника) и да прошири сфере свог ути-

9) Промена спољашњих компоненти један је од узрока појава и вештачких народа. О томе видети нашу књигу: *Од Малоруса до Украјинаца*, прилог проучавању промене културног и националног идентитета Малоруса, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2008.

цаја. А то се може постићи само уколико има следбенике и веома активне присталице.

Идеологија у процесу свог функционисања делује не толико на сваки од споменутих елемената личности, већ, пре свега, на цео систем.

У процесу утицаја идеолошког система на личност појављују се четири основна аспекта утицаја на индивидуално сазнање и поступке било ког члана друштва: 1) когнитивни; 2) оријентациони; 3) вредносни и 4) циљни.

Когнитивни аспект садржи у себи карактер у усмереност знања, идеја и теорија које друштво кроз свој систем образовања и васпитања преноси на личност, а он их усваја и реализује кроз своје поступке.

На тај начин формира се поглед на природу и друштво, историју и културу, на место и улогу човека у свету, тј. поглед на свет човека као једне од главних црта његове личности, затим се формирају идеали, схватање неопходности формирања сопствене стратегија живота.

Оријентациони аспект дозвољава формирање односа сваког «ЈА» према различитим објектима окружујуће стварности (људи-ма, догађајима, чињеницама итд.) с тачке посматрања задовољења индивидуалних питања, интереса и потреба. Он одговара усвојеним информационим обрасцима и информационој структури које су човеку неопходне за одређивања и реализацију постављених задатака током живота.

За оријентацију личности у различитим ситуацијама, различитом окружењу, различитој делатности итд. карактеристичне су две особености: 1) аспект избора и 2) аспект очекивања у датој ситуацији.

Први аспект означава да свака оријентација има не само алтернативу, већ неколико могућности, а да човек бира најбољи. Други аспект значи да свака оријентација представља не само оријентацију на садашњост већ и на будућност (чак више него на садашњост).

Вредносни аспект садржи се у томе да свака личност следи одређене идеале, вредности, норме, да схвата последице избора различитих објеката, њихову особеност и значај, тј. да испуњава функцију оцењивања.

На крају циљни аспект се закључује у томе да деловање последњег усмерења на идеални или реални предмет (не)сазнатог стремљења субјекта, у конкретном се своди на резултат на који је усмерена делатност. На овај начин коначни циљ деловања има двојно значење: 1) циљ као замисао и мотив оријентисан на постизање одређеног ефекта, резултата и томе слично; 2) циљ као достигнут резултат.

У сваком идеолошком систему постоји потпуно дефинисан циљ заједничког деловања људи. На пример, у идеологији савременог српског друштва, бар према медијским истраживањима јавног мњења и изјавама политичара на власти, то је «Улазак у Европску унију, где нас очекује мед и млеко!»

Узајамно деловање и испреплетеност ова четири аспекта трансформише идеолошки утицај на личност у важан фактор његове социјализације. Под овим се подразумева процес усвајања од стране индивидуе социјалног искуства, одређеног система знања, норми, вредности, образаца понашања, припадања одређеној социјалној групи и друштву у целини и омогућавања да функционише као активан субјекат друштвених односа и делатности.¹⁰⁾

Идеолошки фактори формирања и развоја личности су вишеструки. Постоје јавне и латентне (скривене) форме идеолошког деловања.

Јавне форме су пропаганда одређених идеала, вредности, норми понашања, лозинки, позива за одређену политичку или економску акцију и томе слично. Скривене форме могу се пронаћи у подтексту неког казивања, одређеној иронији, сатири итд.

Усмерено идеолошко деловање реализује се преко делатности социјалних институција, специјално за то формираних (образовних, средстава за масовну комуникацију, политичких партија¹¹⁾ и покрета, невладиних организација итд.) Што се тиче неусмереног идеолошког деловања на личност, можемо рећи да оно није ни од кога специјално организовано и усмеравано, већ се догађа стихијски, непосредним социјалним окружењем индивидуе: његовом породицом, вршњацима, сарадницима на послу, случајним сусрети-ма...

10) Е. М. Бабасов, *Основы идеологии современного государства* 2-е издание. дополненное, Амалфея, Минск, 2004, стр. 87.

11) Види: Ismet Ovčina, *Političke stranke i demokratija*, DES, Sarajevo, 2007, str. 171 – 206.

СОЦИЈАЛНИ КАНАЛИ ЗА ИДЕОЛОШКИ УТИЦАЈ НА ЛИЧНОСТ

У друштву постоји цели низ социјалних канала кроз који се одвија идеолошки утицај на личност. Први и веома важан социјални канал (аспект васпитања) представља породица. Она делује кроз два међусобно зависна елемента: 1) делује као специфична социјална институција оријентисана на формирање и васпитање младог поколења; 2) функционише као мала и прва социјална група.

Важан социјални канал идеолошког деловања представљају мале социјалне групе – другови/другарице, сарадници на послу, чланови религиозних заједница (парохије), политичке партије и невладине организације...

Апсолутно неопходан и важан канал идеолошког деловања на личност представља школа. Школа, односно универзитет формирају поглед на свет високог грађанског квалитета, нову скалу вредности сагласну циљевима XXI века. Самим тим школа утиче на ученика комплексном обуком, васпитањем, погледом на свет, али и идеолошким утицајем.¹²⁾

Моћан и ефикасан канал идеолошког утицаја представља и колектив – радни, спортски, ђачки, војни итд. Колектив представља организовано и оформљено удружење људи са заједничким интересима и циљевима из којих проистичу вредносне оријентације, норме, погледи на свет, ставови, идејно-политичке представе и позиције.

У колективу се рађа и развија особени тип међуљудских односа који је важан за идентификацију са колективом. Ту се очекује сарадња, узајамна помоћ итд. Добро организован и јединствен колектив испуњава, сам по себи, васпитну функцију, пошто је човеку важно да његово понашање буде одобрено од стране колектива, односно да одобри његове идеале, вредности, норме, обрасце понашања, идеолошке оријентације итд.

Важну улогу у идеолошком деловању има култура са свим својим плурализмом типова, форми, стилова и функција. Њен утицај на човека је заиста велики, пошто нема човека који није, у већој или мањој мери, укључен у сферу културе.

12) Е. М. Бабасов, *Основы идеологии современного государства*, стр. 89.

Плурализам идеја, знања, веровања, осећања, животног искуства итд. које се налазе у култури дозвољава јој да формира програме деловања, комуникације, понашања и присутна је у свим областима живота и рада људи. Тачније у системима формираних и развијених култура, универзалних погледа на свет оваплоћених у живот конкретним обрасцима човек осмишљава, проживљава и оцењује окружујућу стварност, а затим мења своје практично понашање, односно делатност.

У систему идеолошког деловања на личност посебно место припада средствима за масовну комуникацију (штампа радио, телевизија и интернет). Медији, узети заједно, не доносе ни толико нове информације, нове идеје и погледе на свет колико конструишу социјалну реалност и доводе до тога да публика медијске актере познаје боље од својих комшија. Другим речима, медији доприносе социјалној отуђености људи. Међутим, са нашег аспекта важно је нагласити да медији, јавно или скривено, популаризују и одређене политичке идеологије.¹³⁾

Сви описани социјални канали идеолошког утицаја на личност делују не разједињено, већ сложено, иако, некада, противурече један другом. На пример, утицај породице на формирајућу личност може деловати у супротности са школом или радним колективом. Социјална група вршњака способна је да искаже велики утицај на понашање човека, при чему се тај утицај може заиста много разликовати од оног из школе и породице.

Зато је важно да се различити канали идеолошког деловања на личност не претворе у фактор слабљења и деструкције духовно-моралних вредности створених од народа током векова, што, потом, води у поделу и распад народа као заједнице, односно ако се искористе у супротном, кохезивном смеру, онда народна снага, народна моћ и интеграциони процеси јачају.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабасов, Е. М.: *Основи идеологије савременог государства* 2-е издање. дополненное, Амалфея, Минск, 2004.
- Волков, Ю. Г.: *Идеологија*, Москва, 1996.
- Zvonarević, Mladen: *Социјална психологија*, Školska knjiga, Zagreb, 1985.

13) Улога медија је различита, од тога да «наркотизује» јавност до додељивања статуса појединцима, стварања популарног укуса, те вршења пропаганде за друштвене циљеве. О томе видети нашу књигу: *Социологија масовних комуникација*, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2007, стр. 91 – 105.

- Manhajm, Karl: *Ideologija i utopija*, Nolit, Beograd, 1968.
- Милошевић, Зоран: *Модернизација и национализам*, Заслон, Шабац, 2006.
- Милошевић, Зоран: Актуелност национализма данас, *Српска слободарска мисао*, бр. 3, Београд, 2006.
- Милошевић, Зоран: *Социологија масовних комуникација*, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2007.
- Милошевић, Зоран: *Од Малоруса до Украјинаца*, прилог проучавању промене културног и националног идентитета Малоруса, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2008.
- Милошевић, Зоран: Политическе партије и корупција, *Вестник Череповецког државног универзитета*, № 2, Череповец, 2008.
- Милошевић, Зоран: «Путинизм» - современна идеологија Руске Федерације, 10 новембра 2008, <http://www.imperiya.by/authorsanalytics19-3807.html>
- Овчина, Ismet: *Političke stranke i demokratija*, DES, Sarajevo, 2007.
- Рачков, П. А.: О смрти и бесмртности идеологије, *Вестник Московског универзитета*, Сериа 7, № 2, 1999.
- Роджерс, К.: К науци о личности, *Историја зарубежне психологије*, Тексти, Москва, 1986.
- Рот, Никола: *Психологија личности*, осмо издање, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1976.

Zoran Milosevic

Institute for political studies, Belgrade

ROLE OF IDEOLOGY IN DEVELOPMENT OF PERSONALITY

Summary

Author pointed out that all social channels of ideological influence act in harmony with each other, even though on some occasions there might be some contradictions between some of them. Therefore it is important that different channels that make ideological influence on personality do not become elements of weakening and destruction of spiritual-moral values created by the peoples throughout history and therefore cause division, instead of homogenization and integration of the peoples.

Key Words: Ideology, politics, personality, values, stances and interests